

13. Нерознак В. П. Сравнительно-исторический метод / В. П. Нерознак // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – Москва : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 485–486.

14. Подкорытов Г. А. О природе научного метода / Геннадий Алексеевич Подкорытов. – Ленинград : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1988. – 224 с.

15. Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания : опыт логико-методологического анализа / Валентина Ивановна Постовалова. – Москва : Наука, 1978. – 203 с.

16. Русанівський В. М. Марксистсько-ленінська методологія вивчення лінгвістичних об'єктів / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1980. – № 6. – С. 3–11.

17. Спиркин А. Г. Основы философии : учеб. пособие для вузов / А. Г. Спиркин. – Москва : Политиздат, 1988. – 592 с.

18. Glushchenko V. Method Structure in Russian and Ukrainian Linguistic Tradition / Glushchenko V. // Collected Articles of the 3rd International Linguistics Conference (Taganrog, Russia) / edited by G. T. Polenova and T. G. Klikushina. – Newcastle upon Tyne, 2014. – P. 293–300.

Орел А.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161'34-112

ІСТОРІЯ ПІДСИСТЕМИ КОНСОНАНТИЗМУ ПРОТОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ДІАЛЕКТУ ПРАІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОВИ (лінгвоісторіографічний аспект)

У статті докладно проаналізовано погляди мовознавців щодо процесів становлення і розвитку підсистеми консонантизму протослов'янського діалекту праіндоєвропейської мови у світлі загальних тенденцій розвитку праслов'янської фонологічної системи в цілому. Обґрунтовано важливість вивчення історико-фонологічних досліджень славістів із метою підвищення експланаторного рівня фонології та встановлення причиново-наслідкових ланцюгів, результатом яких стало формування фонологічної системи праслов'янської мови.

Ключові слова: праслов'янська мова, протослов'янський діалект, фонологічна система, підсистема консонантизму.

Орёл А.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

ИСТОРИЯ ПОДСИСТЕМЫ КОНСОНАНТИЗМА ПРОТОСЛАВЯНСКОГО ДИАЛЕКТА ПРАИНДОЕВРОПЕЙСКОГО ЯЗЫКА (лингвосториографический аспект)

В статье подробно проанализированы взгляды языковедов на процессы становления и развития подсистемы консонантизма протославянского диалекта праиндоевропейского языка в свете общих тенденций развития праславянской фонологической системы в целом. Обоснована важность

изучения историко-фонологических исследований славистов с целью повышения экспланаторного уровня фонологии и установления причинно-следственных связей, результатом которых стало формирование фонологической системы праславянского языка.

Ключевые слова: праславянский язык, протославянский диалект, фонологическая система, подсистема консонантизма.

Orel A.

– *Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University*

THE HISTORY OF CONSONANT SUBSYSTEM OF PROTO-SLAVIC DIALECT OF PROTO-INDO-EUROPEAN LANGUAGE (linguistic historiographical aspect)

The views of linguists about the process of consonant subsystem of Proto-Slavic dialect of Proto-Indo-European language formation and development according to the common tendencies of Proto-Slavic phonological system development are analyzed in the article. The importance of historical phonological investigations studying is founded with the aim of upgrading explanatory level of Phonology and formation causal-investigatory connects the result of which is formation of Proto-Slavic phonological system.

Key words: *Proto-Slavic language, Proto-Slavic dialect, phonological system, consonant subsystem.*

Постановка проблеми. Фонологічну «передісторію» східнослов'янських мов становлять ті фонологічні процеси, які відбувалися в праслов'янській мові, починаючи від її виділення з індоєвропейської прамови. За даними внутрішньої реконструкції, найбільш вірогідною визнана гіпотеза про безпосереднє виділення праслов'янської мови з праіндоєвропейської (через протослов'янський період) без перехідної прабалто-слов'янської мови (Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова та ін.). Історична фонологія праслов'янської мови є «передісторією» історичної фонології східнослов'янських мов.

Метою статті є вивчення основних тенденцій розвитку фонологічної системи протослов'янського діалекту праслов'янської мови, зокрема, підсистеми консонантизму, що є першочерговим завданням дослідників історії фонологічних систем східнослов'янських мов.

Аналіз останніх досліджень. Очевидною є гіпотетичність побудови фонологічної системи протослов'янського діалекту праслов'янської мови, чим і пояснюють неоднозначність поглядів мовознавців на реконструкцію як основного складу системи фонем, так і тих процесів, які в ній відбувалися (В. К. Журавльов, Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова). Аналіз низки суперечливих питань у дослідженні протослов'янської звукової системи з

фонологічного погляду дозволив підвищити експланаторність реконструйованої моделі (О. Семереньї, Т. В. Гамкрелідзе, В'яч. Вс. Іванов, Л. К. Мошинський, С. Б. Бернштейн, Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова).

Виклад основного матеріалу дослідження. Спираючись на дослідження сучасних фонологів, зокрема В. К. Журавльова, Ю. Я. Бурмистровича, В. А. Маслової, можна не лише відтворити протослов'янські фонологічні процеси, а й установити причиново-наслідкові ланцюги, результатом яких стало формування фонологічної системи праслов'янської мови. Наявність певних протиріч, як-от відмінність у кількості проривних та щілинних фонем, підштовхнула систему до змін. Низка конвергентно-дивергентних процесів, як наслідок – збільшення кількості щілинних фонем, а також пов'язаний із цим процес делабіалізації голосних значною мірою змінили вигляд фонологічної системи протослов'янського діалекту та запустили в дію перші, власне праслов'янські процеси. Закон делабіалізації, з дією якого пов'язані явища делабіалізації голосних та лабіалізації (лабіовеляризації) приголосних, визначено як провідну тенденцію в протослов'янській фонологічній системі. Виникнення тенденції до палаталізації та посилення тембрових зв'язків між сусідніми приголосним та голосним ознаменували становлення праслов'янської фонологічної системи.

Проблема встановлення кількості рядів задньоязикових (гутуральних) приголосних у пізній фонологічній системі індоєвропейської мови або в початковій протослов'янській фонологічній системі залишається актуальною і для сучасних дослідників. Різноманітні погляди мовознавців щодо зазначеної проблеми можна звести до трьох основних гіпотез: 1) виділення трьох рядів гутуральних; 2) виділення двох рядів; 3) виділення одного ряду гутуральних [6, с. 56; 4, с. 83–84; 1, с. 47–48; 8, с. 79–90].

Прихильники першої гіпотези, зокрема Є. Курилович, Т. В. Гамкрелідзе, В'яч. Вс. Іванов [2, с. 13] постулюють для фонологічних систем групи діалектів праіндоєвропейської мови наявність велярних (g, k, g^h, k^h), лабіовелярних (g^u, k^u, g^{hu}, k^{hu}) та палаталізованих (палатовелярних, за Ю. Я. Бурмистровичем [1, с. 48]) задньоязикових ($g', k', g^{h'}, k^{h'}$) приголосних. Однією з причин неможливості функціонування трьох рядів задньоязикових фонем в індоєвропейських діалектах В. І. Георгієв, С. Д. Кацнельсон, Г. С. Кличков, Ю. Я. Бурмистрович вважають відсутність такого складу гутуральних у підсистемах консонантизму окремих індоєвропейських мов [3, с. 29; 6, с. 57; 1, с. 47]. За спостереженням

В. І. Георгієва, палатальні гутуральні найчастіше трапляються перед голосним переднього ряду, що вказує на вторинність протиставлення «палатальність – велярність» для задньоязикових [3, с. 36]. Ця думка В. І. Георгієва підтверджується пізнішими висновками В. К. Журавльова та В. А. Маслової, з погляду яких палаталізовані гутуральні є алофонами велярних [5, с. 41; 8, с. 89].

З іншого боку, і гіпотезу, у якій постульовано один ряд гутуральних (g, k, g^h, k^h), прийняти важко. Як зазначив Ю. Я. Бурмистрович, різноманітність рефлексів гутуральних у сучасних індоєвропейських мовах неможливо звести до одного ряду [1, с. 48]. В останніх роботах сучасних фонологів, зокрема В. К. Журавльова, Ю. Я. Бурмистровича, В. А. Маслової, найвірогіднішою з позиції системності фонологічної будови мови є дворядна гіпотеза, тільки в тому її варіанті, де для протослов'янського періоду визнається наявність велярного та лабіовелярного рядів гутуральних ($g, k, g^h, k^h, g^u, k^u, g^{hu}, k^{hu}$) [4, с. 83–84; 1, с. 48; 8, с. 88].

Щодо реконструкції придихових фонем для протослов'янської підсистеми консонантизму, в історико-фонологічних дослідженнях представлено три варіанти: 1) схема, у якій дзвінкі придихові (b^h, d^h, g^h, g^{hu}) протиставлені глухим (p^h, t^h, k^h, k^{hu}); 2) схема без глухих придихових, а також 3) схема, у якій на місці дзвінких придихових реконструйовано фонemi з іншою артикуляційною якістю. Перший варіант визнавали І. М. Тронський [11, с. 37–39], О. Семерень [там же, с. 69–70, 159–161]; за визначеннями Ю. Я. Бурмистровича, В. А. Маслової, він є більш реалістичним з типологічного погляду [1, с. 47; 8, с. 31]. Дослідники спиралися на аргументи Р. О. Якобсона, А. Мартіне, В. В. Мартинова, які вважають, що потрібне протиставлення фонем («чиста дзвінка – чиста глуха – придихова дзвінка») не фіксується в жодній з мов світу [7, с. 8–9]. Згідно з універсалією, сформульованою В. В. Мартиновим, маркований ряд фонем (а таким є дзвінкі придихові в протослов'янському діалекті) не може функціонувати в мові без відповідного немаркованого ряду (до нього відносять глухі придихові) [там же].

Стосовно третього варіанта, В. А. Маслова відзначила, що невизначеність фонетичної природи дзвінких придихових є характерною рисою для низки фонологічних досліджень, присвячених висвітленню проблем праіндоєвропейського консонантизму [8, с. 33–37]. На думку Т. В. Гамкрелідзе та В'яч. Вс. Іванова, ознака придиховості в підсистемі зімкнених фонем праіндоєвропейської мови є взагалі фонологічно нерелевантною [2, с. 27]. Отже, «придиховий та відповідний непридиховий, вважають

дослідники, є комбінаторними варіантами відповідних фонем», які залежать від позиції в слові [там же]. На відсутність аспіратів у фонологічній системі протослов'янського періоду вказував В. К. Журавльов [5, с. 23, 38, 41]. Проте загальноприйнятою в сучасних історико-фонологічних дослідженнях є така схема протослов'янської підсистеми консонантизму, де чітко реконструюються як глухі, так і дзвінки придихові [1, с. 47; 8, с. 27–37], що дозволяє краще пояснити їх рефлекси в сучасних слов'янських мовах.

Сутність проблеми реконструювання білабіальної фонемі у складі інших лабіальних приголосних протослов'янського діалекту індоєвропейської прамови полягає насамперед у її нечастотності, що, на думку деяких мовознавців, зокрема О. Н. Савченка, І. М. Тронського, О. Семереньї тощо, є показником слабкості цієї фонемі [9, с. 60; 11, с. 40; 10, с. 66]. Ю. Я. Бурмистрович відзначив припущення Х. Педерсена про відсутність чистої дзвінкої фонемі у протослов'янській фонологічній системі [1, с. 48]. Подібні припущення стали поштовхом для виникнення інших гіпотез. Як зазначили дослідники, уперше думку про первинність глоталізованих фонем для праіндоєвропейської мови, з яких пізніше виникли чисті дзвінки зімкнені, висловив А. Мартіне [там же]. На основі цієї ідеї Т. В. Гамкрелідзе, В'яч. Вс. Іванов, а з іншого боку П. Дж. Хопер, створили цілісну теорію, яка одержала назву глотальної теорії. Насамперед ця теорія цікавить нас з погляду її придатності для з'ясування статусу білабіальної чистої фонемі у системі приголосних фонем протослов'янського діалекту. Так, основними недоліками зазначеної теорії, на думку дослідників, є типологічна унікальність переходу глоталізованих приголосних у дзвінку неглоталізовані (на цьому особливо наголошував О. М. Трубачов [12, с. 66–67]), а також відсутність указівки на причини, що лежать в основі подібного переходу [1, с. 48; 8, с. 69–76]. У роботі В. А. Маслової вказано на те, що глоталізовані приголосні є взагалі нетиповими для індоєвропейського ареалу, а якщо й можлива реконструкція їх, то тільки для раннього праіндоєвропейського періоду [8, с. 72–73]. Дослідниця спирається на погляди таких мовознавців, як О. М. Трубачов, Г. Б. Джаукян тощо [12, с. 67].

Склад підсистеми щілинних (фрикативних) фонем у протослов'янському діалекті мовознавці реконструювали неоднозначно. Найпоширенішою серед дослідників є думка, згідно з якою до підсистеми щілинних фонем зазначеного діалекту входила тільки одна фонема <s>. Так вважають А. Мейе, В. К. Журавльов, О. Н. Савченко, Д. Д. Бєляєв, О. Семереньї, Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслової та ін. [9, с. 80; 10, с. 83; 1, с. 50; 8, с. 93]. Висока

частотність фонем <s>, з одного боку, а з іншого боку, її слабе включення в систему консонантизму, що стало причиною появи пустих клітин, викликали низку дивергентних процесів, які докорінним чином змінили всю підсистему консонантизму [4, с. 83–84; 1, с. 50, 62–66].

Загальноприйнятою в мовознавстві є теза про подвійну природу сонантів, згідно з якою сонорні звуки займають проміжне положення між приголосними та голосними. Однією з основних суперечливих проблем у дослідженні системи сонантів протослов'янського діалекту мовознавці, зокрема Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова [1, с. 50–52; 8, с. 169–193], вважають визначення статусу складових (m° , n° , r° , l°) та нескладових сонорних фонем (m , n , r , l). Так, низка вчених, серед яких Є. Курилович, С. Б. Бернштейн, В. А. Дибо, О. Н. Савченко, О. Семереньї, Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова та ін., вважають складові й нескладові сонанти окремими фонемами [9, с. 80; 10, с. 57–62, 83; 1, с. 50–52; 8, с. 193]. Б. М. Гаспаров, П. С. Сигалов, Т. В. Гамкрелідзе, В'яч. Вс. Іванов реконструювали складові й нескладові сонанти як алофони тих самих фонем. Визнання складових сонантів окремими фонемами в сучасній лінгвістиці ґрунтується на даних типології, а також на результатах порівняльно-генетичних досліджень індоєвропейських мов взагалі.

Висновки. Фонологічні процеси, що розпочалися в протослов'янських діалектах, продовжувалися в праслов'янській мові. Як зазначив Ю. Я. Бурмистрович, однією з найхарактерніших рис фонологічної системи взагалі є тенденція до усунення протиріч, що часто сприяє виникненню інших протиріч [1, с. 72]. Отже, праслов'янська мова наслідувала низку протиріч із протослов'янського періоду, що власне й стало поштовхом для подальших фонологічних змін.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в дослідженні поглядів сучасних лінгвістів щодо історії фонологічних систем східнослов'янських мов.

Література

1. Бурмистрович Ю. Я. Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями «предок – потомок», от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского / Бурмистрович Юрий Яковлевич. – Абакан : Изд-во Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, 2001. – 227 с.
2. Гамкрелидзе Т. В. Проблема языков *centum* и *satem* и отражение «гуттуральных» в исторических индоевропейских диалектах / Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. // Вопр. языкознания. – 1980. – № 6. – С. 13–35.

3. Георгиев В. И. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию (Родственные отношения индоевропейских языков) / Георгиев В. И. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 317 с.
4. Журавлёв В. К. Внутренняя реконструкция / Журавлёв В. К. // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: Теория лингвистической реконструкции. – М. : Наука, 1988. – С. 68–90.
5. Журавлёв В. К. Реконструкция праславянской системы шумных согласных древнейшего синхронного состояния / Журавлёв В. К. // Известия на Института за български език: Книга XIV. – София : Бълг. АН, 1967. – С. 23–42.
6. Кацнельсон С. Д. К фонологической интерпретации протоиндоевропейской звуковой системы / Кацнельсон С. Д. // Вопр. языкознания. – 1958. – № 3. – С. 46–59.
7. Мартынов В. В. Славянская и индоевропейская аккомодация / Мартынов В. В. – Минск : Наука и техника, 1968. – 182 с.
8. Маслова В. А. Истоки праславянской фонологии : учеб. пособие / Маслова В. А. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
9. Савченко А. Н. Сравнительная грамматика индоевропейских языков / Савченко А. Н. – М. : Высшая школа, 1974. – 410 с.
10. Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание / Семереньи О. – М. : Прогресс, 1980. – 407 с.
11. Тронский И. М. Общеиндоевропейское языковое состояние / Тронский И. М. – Л. : Наука, 1967. – 103 с.
12. Трубачёв О. Н. Этногенез и культура древнейших славян : Лингвистические исследования / Трубачёв О. Н. – М. : Наука, 1991. – 269 с.

Піскунов О.

– старший викладач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету
УДК 808.3 + 808.2 : 801

**УКРАЇНСЬКІ МОВОЗНАВЦІ 30 – х рр. ХХ ст.
ПРО РЕКОНСТРУКЦІЮ ПРАМОВНИХ СТАНІВ**

Розглянуто особливості моделювання мовної історії в працях українських вчених 30 – рр. ХХ ст. Поряд з теорією «родовідного дерева», яка пояснювала походження мов індоєвропейської сім'ї шляхом поступового діалектного дроблення прамови та була представлена у вигляді схеми, що нагадувала гіллясте дерево, існувала і «хвильова» модель Й. Шмідта, яка ілюструвала ідею поступовості переходів від одних мовних груп до інших та багатосторонність їх взаємозв'язків.

Ключові слова: реконструкція, дивергентно-конвергентний характер, модель, теорія «родовідного дерева», «хвильова» теорія.

Пискунов А.

– старший преподаватель кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

УКРАИНСКИЕ ЯЗЫКОВЕДЫ 30 – х гг. ХХ ст. О РЕКОНСТРУКЦИИ ПРЯЗЫКОВЫХ СОСТОЯНИЙ

Рассмотрены особенности моделирования языковой истории в трудах украинских ученых 30 – гг. ХХ ст. Наряду с теорией «родословного дерева»,